

Geç Dönem Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadın Gardiyanlar

Abidin ÇEVİK¹, M. Emin ÇAYCI²

Geç Dönem Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadın Gardiyanlar

Women Prison Guards from the Late Ottoman Era to the Turkish Republic

Öz

19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti için geniş kapsamlı reformların yapıldığı bir dönem olmuştur. İmparatorluk bu yüzyılda aynı zamanda iktisadi ve siyasi krizlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ekonomik ve siyasi alanda yaşanan kriz hayatın her alanını etkilemiş, bu durum atılmak istenen pek çok adımı sekteye uğratmıştır. Bu çalışmanın konusu olan hapisaneler, diğer alanlar gibi modernleşme sürecinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Ancak, hapisane ve çalışanların koşullarının, diğer alanlarda olduğu gibi yeterli düzeyde iyileştirilemediği görülmüştür. Bu çalışmada geç dönem Osmanlı Devleti'nden cumhuriyete kadar geçen sürede kadın cezaevlerinin ortaya çıkış süreci ve kadın gardiyanların çalışma koşulları sorgulanmak istenmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda ödenek yokluğu nedeniyle yaşanan olumsuzluklar ve kadın gardiyanların özlük hakları ele alınmış ve kadın gardiyanların imparatorluğun son dönemindeki koşullarına odaklanılmıştır.

Abstract

The 19th century was a period of extensive reforms of the Ottoman Empire. Besides the reforms that held in this century, the Empire had to deal with economic and political crises. These crises have affected every aspect of life and disrupted many steps to be taken. Prisons in this study is discussed as a part of modernization process. However, neither prison or working conditions of the prison staffs couldn't be found enough as well as other areas that were modernized before. In this study, the emergence of women's prisons and the working conditions of women guards from the late period of Ottoman Empire to the beginning of the Turkish Republic are aimed to be discussed. In this context, the negativities experienced due to the lack of grant and the labour rights of the women guards were discussed and the conditions of the female guards were focused on the last period of the Empire in our study.

Anahtar Kelimeler: Kadın Gardiyanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Kadın Hapishaneleri

Keywords: Prison Guards, Women Guards, Ottoman Empire

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, abidincevik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5459-2935>

² Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, emincayci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0381-1936>

1. Giriş

Suç ve ceza kavramları insanlık tarihi kadar eskiye dayansa da bu kavramlara atfedilen anlamlar modernleşmeyle birlikte bugünkü karşılığını almışlardır. Kuşkusuz suçun cezalandırılması dendiğinde akla gelen en yaygın mekân, hapisanedir; ancak 17. yüzyıla kadar, bugünkü işlevi ve mekânsal biçimiyle kullanılan bir hapisaneye hiçbir yerde rastlanmaz. Suçlular için en yaygın cezalandırma yöntemi, kişinin kalabalık önünde bedenine eziyet edilerek öldürülmesidir (Foucault, 1992: 3; Babaninoğlu, 2020: 185). Bunun dışında, eski dönemde yine giyotinle veya asarak öldürmek, gemilerde kürek çekmeye zorlamak gibi doğrudan kişinin bedenine eziyeti temel alan ceza anlayışının yaygın olduğu görülmektedir.

Kapitalist ekonomi anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte yoğun göç almaya başlayan kentlerdeki orantısız nüfus artışı, asayiş sorunları yaratmış ve böylece devletler, suçların önlenmesi için bazı yöntemler geliştirmek zorunda kalmıştır. Toplumsal huzuru bozmaya yönelik tutum ve davranışları hoş karşılamayan siyasi ve toplumsal irade, suçluları toplumdan uzaklaştırıp ıslah etme, mantığıyla hapisane denilen modern ceza kurumlarını yaratmıştır (Öztürk, 2004: 8). Bu yönüyle ele alındığında, Batı'da modern hapisane kuruluşunda iki tarih ve kurum öne çıkmaktadır. Bir görüşe göre, hapisane olarak nitelendirilebilecek ilk modern yapı 1555'te Londra Bridewell'de dilenci ve serserileri şehirden uzak tutmak için kurulmuştur (Demirbaş, 2005: 13; Yıldız, 2002: 34). Bir diğer görüşe göre ise ilk modern hapisane, 1595'te Amsterdam'da *Rasphuis'in* açılmasıyla (Foucault, 1992: 150; Uyanık, 2017: 92) kurulmuştur. Bu yeni ve modern hapisanelere ilk kapatılanlar dilenciler ve serseriler olmuştur. Çalışma ve ıslah evi şeklinde düzenlenen bu mekanlara önceleri erkekler alınırken bir yıl sonra kadınlar da alınmaya başlanmıştır. Bir süre sonra hapisanedeki kadınların emek gücünden yararlanmak amacıyla yeni bir uygulama başlatılmış, mahkûmlar ip eğirme işinde çalıştırılmışlardır (Yıldız, 2002: 34). Bu uygulama, kadınların emeklerinin yalnızca hane içinde değil hane dışında da karşılıksız kullanımının önemli örneklerinden biri olarak sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde de hapisanelerle ilgili oluşum ve gelişim süreci büyük oranda Batı'dakine benzer biçimde ilerlemiştir. İslam Hukuku'nda hürriyetten yoksun bırakma cezası bulunmazken, çeşitli suçlar için para cezası, diyet, recm, kısas, uzuv kesme, sopa ile dövme ve idam gibi cezalar bulunmaktadır (Akbulut, 2003, 167-181). Teolojik nedenlerin de etkisiyle 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde hapisane olarak tanımlanabilecek herhangi bir kurum yapılanması yoktur. İslam Hukuku'yla beraber örfi hukukun da uygulandığı bir sistem işlemektedir; bu sistemde basit suçlar için para cezası, falaka gibi cezalar uygulanırken ağır suçlarda sürgün, kalebentlik, kürek ve idam gibi cezalar verilmektedir. Batı'dan Osmanlıya geçmiş bir ceza olan kürek cezasında suçlu, belirli bir süre veya aldığı cezaya bağlı olarak ömür boyu gemilerde kürek çekmek zorundadır. İlerleyen dönemlerde, ismi aynı kalmakla beraber kürek mahkûmları hapisanelere konulmuş ve taş kırma, yol inşaatı gibi işlerde çalıştırılmışlardır (Saner, 2008: 178). Kalebentlik cezası ise suçlunun ikametinden uzak bir kalede yaşama zorunluluğunu ifade etmektedir. Suçlu, kale içinde dolaşma hakkına sahip olmakla birlikte dışarıya çıkma hakkına sahip değildir (İşbilir, 2016: 5-7). Osmanlı Devleti'ndeki *zindan* ise cezanın çekildiği yer olarak değil, ceza verilmeden önce mahkûmun tutulduğu veya sorgulandığı bir çeşit nezarethane olarak kullanılmıştır.

19. yüzyıla beraber imparatorluk diğer alanlarda olduğu gibi ceza, infaz ve zaptiye alanlarında modernleşmeye gitmiş, II. Abdülhamid'in saltanatı devrinde bu konuyla ilgili önemli adımlar atılmıştır (Yüksel, 2022: 3). 1831 yılında, İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü "hapisane-i umumi" adıyla açılmış, böylece ilk modern hapisane kurulmuştur (Uyanık, 2017: 120). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle (1839) Osmanlı'da Batı'yla uyumlu kanunlaştırma hızlanmıştır. Dışardan gelen taleplerin de etkisi sonucu, modern hapisane ve ceza süreçleriyle ilgili adımların bu dönemde daha görünür olduğu anlaşılmaktadır (Soran, 2016: 112). Ceza infaz ve dolayısıyla hapisane sistemiyle ilgili en kapsamlı adım 1880 tarihli nizamnameyle atılmıştır. Bu nizamname ile hapisanelerde mevkuf ve mahkûmlarla kadın

ve çocukların ayrı koğuşlara konulması şartı kabul edilmiş, yiyecek masraflarının devlet tarafından karşılanması uygulamasına gidilmiştir.³

Ancak, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi durum, planlanan pek çok adımın hayata geçirilmesine engel olmuştur. Bu engellere rağmen Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet sonrası dönemde de konuyu ciddiyetle ele almış, savaşların yarattığı yıkıma aldırmaksızın iyileştirici adımlar atmaya devam etmiştir. Tüm iyi niyetli girişimlere rağmen, kesintisiz savaşların da etkisiyle devletin bir yıkıma doğru gittiği bu dönemde hapishanelerin durumu da her geçen kötüleşmiştir. Bütün bu zorluklar karşısında devlet, hapishanelerin ve mahkumların koşullarını düzeltmek için elindeki imkanları sonuna kadar kullanmaya çalışmıştır. 1916'da Dahiliye Nezareti bütçesiyle ilgili görüşmelerde, Hapishaneler Müdürü Efdalettin Bey'in hapishanelerin koşullarının mutlaka düzeltilmesine yönelik konuşmaları bu bağlamda önemlidir (Soran, 2016: 113).

20. yüzyıl başında, İttihat ve Terakki Cemiyeti diğer alanlarda olduğu gibi hapishane şartlarının düzeltilmesi konusunda da birtakım planlamalar yapmış ve 1911-1912 yılında hapishanelerin iyileştirilmesi için bir girişim başlatmıştır. Ancak, aynı dönemde patlak veren Balkan Savaşları bu planın uygulanmasını imkansızlaştırmıştır. Mevcut durum I. Dünya Savaşı boyunca da sürmüş, ilk adım ancak 1917'de atılmıştır (Yücel, 2017: 56). Kısacası, Osmanlı'nın son döneminde kısmi çözümlerle ele alınan mesele, Cumhuriyet'e bir sorunlar yumağı olarak aktarılmış, hapishanelerin koşullarının düzeltilmesi için ancak eldeki imkanlar ölçüsünde adımlar atılabilmektedir⁴.

Hapishanelerin ortaya çıkışı ve gelişim süreciyle ilgili önemli pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu* adlı eseridir. Foucault, eserini yazarken geniş bir arşiv taraması yapmış, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan zaman diliminde hapishanelere dair pek çok belgeyi incelemiş, araştırmasının sonucunda, hapishanelerin tarihsel değişimini ve farklı dönemlerdeki işlevlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Angela Davis'in *Are Prisons Obsolete?* (Hapishaneler Eskimiş mi?) kitabı, hapishane sisteminin tarihsel gelişimini, işlevselliğini ve toplumdaki etkilerini ele almıştır. Davis, kitabında, özellikle ABD'de, hapishanelerin ırksal ve ekonomik eşitsizlikleri nasıl pekiştirdiğini ve sosyal adaletsizliklerin sürdürülmesinde nasıl bir rol oynadığını incelemiştir (Oğuz, 2019: 64-73). M. Zeki Uyanık, *Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane* isimli çalışmada Batı ve Doğu toplumlarının, hapishane uygulamaları konusunda birbirlerini nasıl etkilediği ele almıştır. Uyanık'a göre bu etkileşim, her iki kültürde de ceza ve cezalandırma anlayışının evrilmesine ve hapishane uygulamalarının değişmesine yol açmıştır (Uyanık, 2017). Naskali ve Altun editörlüğünde çıkan *Hapishane Kitabı*, konunun farklı boyutlarını ele alarak Osmanlıdan cumhuriyete hapishane sürecine odaklanmıştır. Yüksel Babaninoğlu tarafından kaleme alınan *Osmanlı Devleti'nde Kadın Gardiyanlar* isimli çalışma ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadın suçlu oranlarının artışı hakkında bilgi vermiş ve kadınların hapishanelerde gardiyan olarak çalışma süreçlerini anlatmıştır (Babaninoğlu, 2020).

Osmanlıda ceza sistemi ve kadın mahkumlar üzerine de önemli akademik çalışmalar yapılmıştır. Ayşe Kızıllıkan'ın 2011'de yazdığı *Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)* isimli Doktora Tezi'nde, 1840-1920 yılları arasında Osmanlı hapishanelerindeki kadınların deneyimlerini altına almakta, kadın tutuklu ve hükümlülerin yaşam şartlarını, mahkumiyet süreçlerini ve Osmanlı hapishane politikalarının bu süreçlere nasıl etki ettiğini incelemektedir (Kızıllıkan, 2011). Yonca Güneş Yücel'in *Kilidin Öte Tarafı Gardiyanlar* çalışması da bu konudaki kapsamlı çalışmalardan biridir. Yücel, çalışmada 2013-2014 yıllarında İstanbul'daki cezaevlerinde çalışan 20 infaz ve koruma memurunun

³ 1879'un sonunda hazırlanıp 1880'de uygulanmaya başlayan "*Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihası*" (Y.A.RES 5-7) bu kapsamda atılan ilk somut adım olmuştur.

⁴ Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Şen, (2007). Osmanlıda Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler. İstanbul: Kapı Yayınları.

deneyimlerini incelemiştir (Yücel, 2017). Çalışma, bu memurların neden bu mesleği seçtiklerini, çalışma yaşamlarını, cezaevi yönetimi, meslektaşları, mahkumlar, aile ve sosyal çevreyle ilişkilerini ve bu ilişkilere etki eden faktörleri araştırması bakımından önemlidir.

Bu araştırma, hapishane süreçlerinde genellikle göz ardı edilen bir grup olan kadın gardiyanlara daha dar bir açıdan yaklaşmaktadır. Çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminden yeni rejimin kurulmasına kadarki dönemi belgelerle inceleyerek, konuyu daha detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Osmanlı'nın geç dönemlerinden Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar olan süreçte kadın gardiyanların iş yaşamını ve özlük haklarını detaylandırarak gelecek akademik araştırmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

2. Osmanlı'da Kadın Hapishanelerinin Ortaya Çıkışı ve Karşılaşılan Sorunlar

Osmanlı'da kadın hapishanelerinin açılması oldukça geç bir döneme denk gelmektedir. O nedenle suç işleyen kadınların hapis süreci için uzun bir dönem geçici çözümler üretilmiştir. Suçun işlendiği bölgedeki imam, papaz ve muhtar evlerinin uygun olan bir odasının kadın mahkumlar için ayrılması yaygın bir uygulama olarak görülmektedir (DH.MKT 749-61; 2826-5; 882-58). Diğer bir uygulamada ise, ev sahibi kadın olan evler kiralanmış ve bu evler kadın hapishanesi olarak kullanılmıştır (DH.MB.HPS. 33-54; 33-48). Bunun dışında İstanbul'da 1839'da Tanzimat'ın ilanına kadar kullanılan Baba Cafer Zindanında kadın mahkumlar içinde bir bölümün ayrıldığı da bilinmektedir (C..ADL.54-3264; Kızıllan, 2011: 76).

Kalıcı kadın hapishaneleri henüz kurulmadığından böyle geçici uygulamalarla sorunun çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca erkek cezaevlerinde kadın mahkumlar için bir odanın ayrılması veya hükümet binalarının içinde bir yerin kullanılması gibi yöntemlere de başvurulduğu görülmektedir (DH.MB.HPS. 7-41; 41-20).

Kalıcı kurumların henüz hayata geçirilmemiş olması, kadın mahkumlar gibi kadın gardiyanların da sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Hapishanelerde ilk akla gelenler mahkumlar olsa da sonuçta gardiyanlar da bu sistemin önemli bir parçasıdır. Hapishanelerde mahkumlara bekçilik eden ve yasalara uymalarını sağlayan kişi (Kubbealtı Sözlük, 2010) olan gardiyanlar, hapishane kavramıyla özdeşleşmiştir. Bu mesleğin tarihi de hapishanenin tarihiyle paralellik göstermektedir.

Osmanlı'da 20. yüzyılın başına kadar kadın mahkum sayısı az olduğu için ayrı kadın hapishaneleri inşa edilmemiştir. Kadınlar genellikle buldukları bölgedeki imam veya muhtar evlerinde cezalarını çekmişlerdir (Poyraz, 2016: 620). Bu uygulama, günümüzdeki gardiyanlık mesleğinin henüz oluşmadığı dönemlerde yaygın olarak görülmüştür.

Kira ile hapishane oluşturma yöntemi yaygınlaştıkça ev sahipleri doğal olarak gardiyan rolünü üstlenmişlerdir. Fakat farklı uygulamalar da mevcuttur. Bazı ev sahiplerine gardiyanlık için ayrı, kira için ayrı ücret ödenirken, bazı ev sahiplerine sadece ev kirası verilmiştir. Bu farklılıklar zamanla yer ve görevli bulma gibi sorunlara yol açmıştır.

Kadınların hapsedilmesinde bütünüyle yukarıda belirtilen yöntem uygulanmamıştır. Bazı bölgelerde genel hapishanelerin içinde kadın hapishaneleri kurulduğu görülmektedir. Bu noktada 1880'de çıkarılan nizamname önemli düzenlemeler getirse de alınan kararların uygulanmasında başarılı olduğunu söylemek güçtür. Örneğin Nizamname'nin 6. ve 9. maddelerinde erkeklerden ayrı kadın hapishaneleri ve kadın gardiyan bulundurulması gerektiği belirtilmiştir (Y.A.RES 5-7). Ancak ekonomik sıkıntılar nedeniyle bunun uzunca bir süre gerçekleştirilemediği, yazışmalardan anlaşılmaktadır (Aydın, 2022: 183-185).

Kadın gardiyan çalıştırma zorunluluğu yaşanan kötü tecrübeler sonunda doğmuştur; buna rağmen sonraki dönemlerde yine kadın gardiyan bulunmayan hapishaneler olduğu anlaşılmaktadır. Kadın

mahkum sayısının az olması, bina tahsisi ve ek personel giderlerinin getireceği yük nedeniyle, bu sıkıntı uzun süre giderilememiştir (Tekin, 2010: 94). Kadın gardiyanların sorunlarının temelinde devletin içinde bulunduğu ekonomik durumunun etkisi açıkça görülmektedir. Düşük maaş ve zam taleplerinin geri çevrilmesi sistemdeki sıkıntının en önemli nedenlerinden biri gibi görünmektedir. Buna ek olarak, kadın mahkûm sayısındaki düşük oran, aynı zamanda daha az personele daha fazla iş yükü bindirmiş, personel sayısındaki yetersizlik güvenlik açığı ve firarların yaşanmasına neden olmuştur⁵.

Görüldüğü gibi, Osmanlının son dönemine kadar kadınların hapisane süreci ile ilgili olarak, geçici birtakım çözümlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar için ayrı bir cezaevi kurulması ve bu kurumlarda cezasını çeken mahkûmlarla ilgilenmek üzere kadın personel istihdamı hep arzu edilmiş, ancak çeşitli nedenlerle bu arzu gerçekleştirilememiştir. Bunda, bütçe ve personel yetersizliği, hapisane konusunda henüz kamusal bir bilincin gelişmemesi gibi farklı nedenlerin etkisi büyüktür.

2.1. Tahsisat ve Maaş Sorunu

Bu alanda yaşanan temel sorunların kaynağında, mevcut ekonomik durumun hayli etkili olduğu görülmektedir. Evini kadınlar için hapisane olarak tahsis eden kişiler ya gardiyanlık için düşük ücretler almış ya da bu görevi bütünüyle bedelsiz yapmıştır. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle ücret talep edenlere oldukça düşük miktarda ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum sistemin kendi içerisinde daha fazla sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır.⁶ Evini hapisane olarak kullandıran ve yeterli düzeyde ekonomik destek almadığını düşünen kimi ev sahiplerinin farklı bir biçimde tepki gösterdiği örnekler de denk gelinmiştir. Bu ev sahipleri kimi zaman güvenliğe yeterince özen göstermeyerek firarlara göz yummuş, (DH.MB.HPS 87-59) kimi zaman da Kavala'da yaşanan bir örnekte olduğu gibi, ücretine zam talebi kabul edilmediği takdirde hapisane için başka bir yer bulunmasını ve kendisinin de gardiyanlık görevinden affedilmesini istemiştir (DH.MB.HPS 87-31). Bunlara benzer pek çok örneğe farklı zamanlarda ve yerlerde rastlamak mümkündür. Resmi yazışmalardan anlaşıldığına göre, kadın gardiyanlara yönelik ücret ve özlük hakları talepleri büyük oranda olumsuz cevaplanmıştır (DH.MB.HPS 85-87; DH.MB.HPS 90-66; DH.MB.HPS 93-1; DH.MB.HPS 91-56).

Sonuç olarak, kadın gardiyanlarla ilgili temel sıkıntıların başında ekonomik kaygıların yer aldığı görülmektedir. Maaşlarla ilgili diğer bir sorun ise cinsiyete dayalı eşitsizliktir. Uygulamaya bakıldığında, kadın gardiyanların maaşlarının erkek gardiyanların maaşlarından daha düşük olduğu görülmektedir (DH. MB.HPS 164-49; DH.MB.HPS 164-64 3-5-1338; DH.MB.HPS 87-1). Kadın gardiyanlar bu haksızlığa resmi düzeyde itiraz ederek durumun düzeltilmesini istemişler, eşit işe eşit ücret talebinde bulunmuşlardır⁷. Verilen örnek dışında da yaşanan haksızlıklara yönelik itirazlar resmi belgelere yansımıştır (DH.MB.HPS 90-1). Yapılan iş ne olursa olsun erkeklere oranla kadınların daha düşük ücret alması, kadın istihdamında yaşanan sorunların tarihsel bir süreklilik gösterdiğini ortaya koymuştur.

⁵ Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Abidin Çevik, M. Emin Çaycı, (2023). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kadın Mahkûmlar İçin Erken Tahliye, Firar ve Af Uygulamaları: 1839-1918. AÜSBD, (23) 1, 291-304.

⁶ Feke Kazasında 20 yıldır evini kadın hapisanesi olarak kiraya veren Emine Hatun gardiyanlık işini de para almadan yapmaktadır. Ancak ekonomik sıkıntılar içine düşünce maaş talebinde bulunmuş kendisine 30 kuruş maaş vaadinde bulunulmuştur. Bu vaade rağmen kendisine ödeme yapılmamıştır. Bu sırada evine 4 yeni mahkûm getirilmiş fakat Emine Hatun maaş alamadığı için onları kabul etmemiştir. Zor durumda kalan yönetim, durumu Dahiliye Nezaretine bildirmiş ve maaş için tahsisat gönderilmiştir (DH. MKT. 2546-3).

⁷ Rumeli Vilayat-ı Şahane Müfettiş-i Umumiliği'ne Siroz Nisa Hapishanesi gardiyanı Nefise imzası ile gönderilmiş bir dilekçede erkek gardiyanların maaşlarına zam yapıldığı halde kendisine yapılmadığı belirtilmektedir: "Tam 3,5 sene Siroz Nisa mapushanesi gardiyanesinde buldum. Bu müddet zarfında ki hüsn-i hizmetim buraca takdir olunmuştur. Bu kere gardiyanların mahsusatına zamlar, cariyeleri kesir-ül-ıyal vazifeşinas olduğum halde bu lütuftan mahrum bırakıldım. Atıfetinize şüğünırım. Benzerlerimde olduğu gibi maaşıma zam yapılması hususunu emir buyurmanızı..." (TFR.I.ŞKT 89-8900).

Ancak istisnai kimi uygulamalara da denk gelinmektedir. 1920 yılının başında Dahiliye Nezareti'ne Konya Hapishanesi'nden gönderilen ve çalışanların isimlerinin de yer aldığı maaş listesinde, Fatma isimli kadın gardiyanın erkek gardiyanlarla aynı miktarı (600 kuruş) aldığı görülmektedir (DH.MB.HPS 164-50). Ancak genel olarak, pek çok belgede de görüldüğü gibi, kadın gardiyan maaşları erkeklerinkinden daha düşüktür.

Cinsiyete dayalı eşitsizliğin yanı sıra bölgelere göre de farklı uygulamalara da rastlanmaktadır. Bazı yerlerde aynı işi yapan kadın gardiyanlar arasındaki maaş farkının 2-3 kata kadar çıktığı görülmektedir.

Zaman zaman yerel düzeyde de olsa, birtakım tedbirlerle kadın gardiyanlardan gelen taleplerin karşılanmasına yönelik adımlar atıldığı görülür. Örneğin, İstanbul'da, Hapishane-i Umumiyesi'nde ikişer yüz kuruş maaş ile üç kadın kolcu kadrosu bulunmasına rağmen başvuru olmayınca İstanbul Valisi mevcut gardiyanların maaşının artırılması için Dahiliye Nezareti'nden talepte bulunmuştur (DH.MB..HPS 87-13). 1916'da Saruhan Mutasarrıflığı ve Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmadan, kadın gardiyan maaşının 150 kuruş olduğu, bu miktarın hayat pahalılığıyla mücadeleye yetmediğini bildiren şikayetler olduğu anlaşılmaktadır. Gardiyanların iş bırakma tehdidi farklı arayışlara yol açmış, neticede müzakereler sonuç vermiş ve maaş düzenlemesine gidilmiştir (DH.MB. HPS. 92-38). Sonuç olarak, özlük haklarına yönelik olumsuzlukların, imparatorluğun son dönemine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

2.2. Çalışma Kayıtlarının Düzensizliği

Kadın gardiyanlarla ilgili yaşanan diğer bir sorun, düzenli kayıt tutulmamasıdır. Kadın mahkum sayısının azlığı nedeniyle devlet, kadın cezaevi ve personeline para harcama konusunda genel olarak isteksiz davranmıştır. Verilen cezalar büyük oranda kısa süreli olduğundan, mahkumlar için yer kiralanması ve hapishanelerde az personel bulundurulması yoluna gidilmiştir. Dönem dönem getirilen aflar da az olan mahkum sayısını daha da düşürmüş, boş kalan kadın cezaevleri için kira vermek ve gardiyan istihdam etmek yönetim tarafından yük görülmüştür.

Yukarda özetlenen yaklaşım sonucu, kadın gardiyan atamalarında kayıt tutulması ve bilgilendirme eksiklikleriyle ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlara yönelik pek çok örnek bulmak mümkündür. Örneğin, Bitlis'e bağlı Şirvan kazasından Halime isimli bir kadın gardiyan, 6-7 aydır gardiyanlık görevinde bulunduğu halde hiç maaş almadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Bitlis Vilayetine bir yazı göndererek Şirvan'da kadın gardiyanlığına mahsus bir maaş olmadığını, hatta bugüne kadar bu konu ile ilgili hiçbir yazışma bile gerçekleştirilmediğini belirtmiştir (DH. MB.HPS 93-10). Aynı şekilde, Lazistan Sancağı'ndan Ayşe imzalı bir dilekçede, torunu Emine'nin 3 ay 10 gündür Nisa gardiyanı olarak tayin edildiği ancak kendisine maaş verilmediği yazmaktadır. Ne var ki gelen cevapta, Emine'nin bu görevde istihdam edildiğine dair bir kayıt bulunmadığı belirtilmiş ve durumunun araştırılması istenmiştir (DH.MB.HPS 148-64). Benzer bir durum da Eskişehir'de yaşanmıştır. Eskişehir kazası kadın hapishanesi gardiyanı Ayşe'nin yerine Emeti Hatun'un tayin edildiğinin bildirilmesi üzerine vilayet bütçesinde sadece Eskişehir Kadın Hapishanesi için kira bedeli bulunduğu, kadın gardiyan adına maaş tahsisat kaydı olmadığı anlaşıldığından bu hususta Hüdavendigâr Vilayeti'nden malumat istenmiştir (DH. MKT 1195-82).

Sonuç olarak, kadın hapishaneleri ve kadın gardiyanlar, kurumsallaşmanın yetersizliği nedeniyle birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların çözümü için, 19. yüzyılın ortasından itibaren adımlar atılmasına rağmen, imparatorluğun mali ve siyasi krizleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sıkıntılar nedeniyle devam etmiştir. 1921'de TBMM'nin açılmasından sonra bile, Hapishane-i Umumi'de gardiyan olarak görev yapan Hanife Hanım'ın yaşadıkları, sistemin yeterince iyileştirilmediğini göstermiştir. 1880'de çıkan nizamnameye aykırı olarak, okuma yazma bilmeyen personelin hala var olması, bu durumun somut göstergesidir (DH.MB.HPS.M. 44-84).

2.3. Hapishane ve Gardiyanların Durumlarını Düzeltmek İçin Atılan Adımlar

Devletin hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kadın hapishanelerinin ve kadın gardiyanların sorunlarını çözmek için çabaladığı ve fiziki koşullar, personel maaşı ve özlük hakları gibi konularda iyileştirmeler yapmaya çalıştığı görülmektedir. 1876 tarihli *Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi*'nde hapishane içerisinde gardiyanların yetki ve görevleri belirlenmiştir. Ancak bu talimatnamede kadın gardiyanların göz ardı edildiği ve onları kapsayacak bir düzenleme yapılmadığı anlaşılmaktadır (Yücel, 2017: 50-53). 1880 tarihli nizamnamenin ise bir önceki nizamnameyle kıyaslandığında, çok daha kapsamlı hazırlandığı, daha detaylı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Talimatname ve nizamnamelerin hazırlanması, hapishaneler ve çalışanlarla ilgili sorunlara yönelik ilgiyi canlı tutsa da bu düzenlemelerin pratik sonuçları sınırlı kalmıştır. Kararların uygulanması büyük ölçüde ekonomik imkanlara bağlıydı ve Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılını büyük bir mali kriz içinde geçirmişti. Bu nedenle, öncelikler arasında yer almayan hapishaneler perişan bir durumdaydı.

Bu durum, dönemin tanıklıklarına da yansımıştır. 1909-1914 yılları arasında Anadolu'yu dolaşarak yazılarını Tanin Gazetesi'nde yayınlayan Ahmet Şerif Bey, bazı vilayetlerde tek bir gardiyana bile rastlamadığını aktarmaktadır. Gezdiği hapishanelerde firarları engelleyecek önlemlerin azlığını ve mahkumların firar etmemesinin tek sebebinin korku olduğunu yazan Ahmet Şerif Bey, hapishanelerin genellikle rutubetli ve pis olduğunu, düzenli hapishanelere nadiren rastladığını belirtmiştir (Gazel, 2005: 150).

İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik dar boğaza 20. yüzyılın başından itibaren savaşların eklenmesi, durumu daha da vahim hale getirmiştir. 1913'te hapishane inşaatları için *Hapishaneler Heyet-i Fenniyesi* adı ile bir heyet oluşturulmuş ve pek çok mühendis, usta ve kalfa istihdam edilmiştir (Şenyurt, 2003: 76). Ancak mevcut siyasi ve ekonomik şartlar, istenilen iyileştirilmelerin yapılmasına tam olarak izin vermemiştir. Örneğin kok kömürü üretiminin azalması çimento üretimini de yavaşlatmış ve İshakpaşa Tevkifhanesi inşaatında gecikmelere sebep olmuştur (Şenyurt, 2003: 80).

Bahsedilen bu olumsuz durum erken Cumhuriyet dönemine de yansımıştır. Pek çok çaba ve girişime rağmen hapishaneler insani koşullara uygun hale getirilememiştir. Zekeriya Sertel 1932'de bir süre kaldığı Sultanahmet Hapishanesi'ndeki gözlemlerine dayanarak koşulların kötülüğünü şu ifadelerle anlatır:

“...Kapıdan girer girmez kaim ve koyu bir rutubet ve kömür kokusuyla karşılaştık. Burası penceresiz, havasız, karanlık bir yerdi. İçerde beş yüz kadar insan yaşıyordu. Herkesin yatağının önünde yarı yanmış bir mangal, havayı zehirliyordu. Dante'nin 'cehennemi' bundan daha kötü bir yer olamazdı.”(Sertel, 2015: 189).

Hapishanelerle ilgili sorunlar, ağır aksak ilerleyen çabalara rağmen, erken Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

3. Cumhuriyete Giderken Hapishaneler ve Kadın Gardiyanların Durumu

İttihat ve Terakki Cemiyeti uzun zamandır sorunlar yumağı haline gelen hapishaneler konusunu önemle ele almış, öncelikle mevcut durumu tespit etmek istemiştir. 1912'de Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti tarafından imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan hapishanelerin genel durumunu, mahkumların yaşını, mesleğini, cinsiyetini, uyruğunu, mezhebini, medeni halini tespit eden bir envanter oluşturmuştur (Aydın, 2022: 180-181). Bu adımla öncelikle sorun alanları tespit edilmiş ve atılacak adımlar planlanmıştır. Hükümet bununla da yetinmeyerek, 1913 yılında önemli bir adım daha atmıştır. Hükümet, Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti'ni yeniden düzenleyerek, soruna çözüm üretme sürecini hızlandırmıştır. İktidar imparatorluğun pek çok şehrinde

hapishane ve tutukevleri inşasına karar vermişse de bütçe için yeterli para bulamadığından bunu ancak 1916-1917'de gerçekleştirebilmiştir. Sonraki üç yıl boyunca öncelikle Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde hapishane yapılarını ve bu kurumların nasıl işletildiğinin araştırılmasına karar verilmiştir. İlerleyen zamanda ise somut adım atılarak batılı uzmanlardan fiilen destek alınmaya başlanmıştır. Bu uzmanlardan Paul Pollitz baş müffettiş olarak görev almış (DH.MB..HPS 92-18) ve hapishanelerle ilgili yapılacaklara ilişkin raporlar hazırlamıştır. Pollitz fiili görevini 1919'a kadar sürdürmüştür (Gönen, 2005: 176-177; Aydın, 2022: 181; Özçelik, 2011: 20). Pollitz hapishanelerin genel durumunu tespit etmek üzere Aydın vilayetine bağlı hapishanelerden Bandırma, Balıkesir, Soma, Akhisar, Kırkağaç, Bergama, Manisa, İzmir ve Aydın'daki kadın ve erkek hapishanelerini teftiş ederek, bir rapor hazırlamıştır. Raporunda, özellikle bazı hapishanelerde koşulların çok kötü olduğunu ve mutlaka acil tedbir alınması gerektiğini vurgulamıştır (DH.MB.HPS..161-46). Rapor doğrultusunda Almanya'dan alınan borçla, büyük merkezlerde, modern hapishane inşalarına başlansa da I. Dünya Savaşı, bu süreci kesintiye uğratmıştır (Özçelik, 2011:20).

Görüldüğü gibi İttihatçılar, bir yandan savaş ve ekonomik sıkıntılarla boğuşurken diğer yandan konuya dair eldeki imkanlar ölçüsünde çözüm üretmeye devam etmiştir. Ancak savaş İttihatçıların beklediği gibi gitmemiş, Osmanlı'nın da içinde olduğu ittifak, savaş kaybedince Anadolu işgal edilmiştir. İşgal, en temel hizmetlerin sürdürülmesini dahi zora sokmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında başlayan dönüşüm çabaları, yeni dönemle kesintiye uğramış, devlet işleyişinde aksaklıklar baş göstermiştir. Kuşkusuz bu aksaklıklar diğer memurlar gibi gardiyanları da etkilemiş, işgal nedeniyle ödemelerde yaşanan sıkıntılar resmi yazışmalara da yansımıştır. İşgal gündelik işleyişi kesintiye uğratmış, zaten bozuk olan ekonomik alt yapı, savaşlarla daha büyük bir yıkım yaşamıştır. Haliyle öncelik, temel ihtiyaçlara verildiğinden, çalışanların maaşlarının ödenmesinde aksaklıklar yaşanmıştır. Nitekim biri 1920, bir diğeri 1921 tarihine ait iki belgede kadın gardiyanların işgaller nedeniyle ücret alamamış olmaları yazışmalara da yansımıştır (DH.MB.HPS.129-15; DH.MB.HPS. 133-15).

Mütareke yıllarında da hapishanelerle ilgili sıkıntılarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Savaş nedeniyle özellikle başkentte mahkum sayısında ciddi bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Kapasite sınırlarının çok üstünde mahkum sayısı, var olan sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Bu artışın aksine, personel sayısında ekonomik nedenlerden dolayı ciddi eksiklik yaşandığı, var olan personellerin de ücret almada ciddi sıkıntı yaşadıkları anlaşılmaktadır (DH.MB. HPS.M..130-71). Yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen, hükümet gardiyan maaşlarında bir eşitlik sağlama konusunda önemli adımlar atmıştır. 1920 yılı Konya Hapishane Memurinin ve Müstahdemin listesinde, Fatma Hanım'ın erkek gardiyanlarla aynı ücreti aldığı görülmektedir (DH.MB. HPS. 164-50). Benzer bir eşitliğin Karahisar-ı Sahip Hapishanesi'nde uygulandığı, burada kadın gardiyan Havva Hanım'ın erkek gardiyanlarla aynı maaşı aldığı görülmüştür (DH.MB.HPS. 164-64). Ancak, İzmit Hapishanesi'nde çalışan Ziba Hanım'ın ise erkek gardiyanlardan 100 lira eksikle, 200 lira maaş aldığı tespit edilmiştir (DH.MB.HPS. 164-49).

Ancak gerek mütareke dönemi gerekse sonrasında itilaf yetkililerinin keyfiyetle hareket ettikleri, İtilaf Devleti komiserlerinin hapishaneleri denetleyerek, buradaki koşulları daha çok gündeme getirmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde, komisyon üyeleri pek çok hapishane ile ilgili keyfi kararlar alarak, istedikleri mahkumları serbest bırakma gibi uygulamalara girmişlerdir (Özçelik, 2011: 23).

Hapishanelerle ilgili sıkıntılar Milli Mücadele yıllarında da devam etmiş, geçmişten gelen sorunlara eldeki kısıtlı imkanlarla çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartlar, hapishanelerde asayiş ve güvenlik sorunu başta olmak üzere pek çok sorun yaratmıştır. Örneğin milli mücadele sürecini sekteye uğratabilecek firarlar gerçekleşmiştir. Erkek nüfusun büyük kısmının cepheye gitmesi iş gücü açığı yaratmış, buna çözüm olarak hafif suçlardan yatan mahkumların affı gündeme gelmiştir. Bu uygulama genişletilerek 1922 yılına kadar sürdürülmüştür (Tekin-Özkes, 2008: 198).

Mahkumların içeride eğitilerek üreten bireylere dönüştürülmesi, hapishanelere yönelik atılan bir diğer önemli adım olmuştur. Konu bizzat Mustafa Kemal'in de gündemine gelmiş, hapishanelerin ıslah

edilmesi ve mahkumların üretim yapacağı koşulların sağlanması kendisi tarafından da dile getirilmiştir. Konunun önemini gösteren bir adım atılarak 1923 bütçesine beş Liva, on sekiz Kaza hapishanesinin yapımı eklenmiştir (Tekin-Özkes, 2008: 198).

Sonuç olarak imparatorluğun son iki yüz yılı kesintilerle de olsa modernleşme çabasıyla geçmiştir. Osmanlı bürokrasisi ve aydınları eldeki imkanlar ölçüsünde, yıkımı önlemek adına pek çok alanda değişime öncülük etmiştir. Ancak imparatorluğun iktisadi gerçekliği ve son çeyreğinde yaşadığı savaşlar, hedeflenenlerin büyük kısmının gerçekleştirilmesini zora sokmuştur. Kuşkusuz hapishaneler ve bu kurumların önemli bir parçası olan gardiyanlar da tüm bu süreçten doğrudan etkilenmişlerdir. Diğer pek çok sorunda olduğu gibi, hapishaneler de yeni devlete mevcut sıkıntılarıyla devrolmuştur. Cumhuriyetin, erken döneminde bu alanda da önemli adımlar atılmış, sıkıntılar belirli noktalarda çözülmeye çalışılmıştır.

4. Sonuç

Türkiye'de hapishaneler ve kadın gardiyanlar üzerine yapılan bu araştırma, geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadın gardiyanların ve kadın hapishanelerinin durumunun, genel ekonomik ve siyasi krizlerin bir sonucu olarak nasıl şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Bu araştırma, İmparatorluğun son döneminde hapishanelerin modernizasyon sürecinde yaşanan zorluklara, kadın gardiyanların özlük hakları ve çalışma koşullarına odaklanmıştır. Çalışmada ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla devam eden hapishanelerdeki modernizasyon çabaları ve hapishane şartları ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarından itibaren Batılılaşma sürecine girmiş ve bu kapsamda adalet sistemi ve hapishane koşullarını iyileştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Ancak, ekonomik ve siyasi krizler bu süreçte önemli engeller oluşturmuş, planlanan reformlar yeterince hayata geçirilememiştir. Kadın mahkumlar ve gardiyanlar için özel olarak ayrılan bölümler ve hapishaneler, bu dönemde yeterli düzeyde gelişme gösterememiş, kadın gardiyanların özlük hakları ve çalışma koşulları, genel modernizasyon çabalarından geri kalmıştır. Özellikle kadın gardiyanlar için, ödenek yokluğu ve ekonomik zorluklar, olumsuz koşulların daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Bir diğer olumsuzluk olarak, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği uygulamasından dolayı kadın gardiyanların, erkek meslektaşlarına kıyasla daha düşük maaş aldığı tespit edilmiştir.

Tüm bu ekonomik zorluklar, yetersiz personel sayısına, güvenlik açıklarına ve yeterli gelir elde edemeyen cezaevi sahiplerinin güvenlik önlemlerini ihmal edip kaçışlara göz yummasına yol açmıştır.

Mütareke ve milli mücadele yıllarında hapishaneler ve kadın gardiyanlarla ilgili sorunlara dair daha sistemli çözüm arayışlarına girilmiştir. Bu dönemde, hapishane koşullarının iyileştirilmesi, kadın ve erkek mahkumların daha iyi koşullarda barındırılması, kadın gardiyanların çalışma koşullarının düzenlenmesi gibi konular gündeme gelmiştir. Ancak, yeni devletin kuruluş sürecindeki ekonomik ve siyasi zorluklar, bu reformların hızlı bir şekilde uygulanmasını engellemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlattığı modernizasyon çabaları devam ettirilmiş, ancak I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik darboğazlar nedeniyle bu çabalar yavaş ilerlemiştir. Bu dönemde, hapishane koşullarının iyileştirilmesine yönelik adımlar atılsa da kadın gardiyanlarla ilgili sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir. Kadın gardiyanların maaş ve çalışma koşulları, cinsiyete dayalı eşitsizlikler, kadın mahkumların yaşadığı zorluklar gibi konular, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden sorunlar arasında yer almıştır.

Sonuç olarak, geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e Türkiye'de hapishaneler ve kadın gardiyanlar konusunda atılan adımlar hem devletin modernizasyon çabalarını hem de bu süreçte karşılaşılan zorlukları yansıtmaktadır. Kadın gardiyanlar ve mahkumlar için özel düzenlemeler yapılması, çalışma

ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde gösterilen çabalar dönemin sosyal ve siyasi dinamikleri içinde ele alındığında, devletin ve toplumun bu konulara verdiği önemi göstermektedir. Ancak, mevcut ekonomik zorluklar ve siyasi ortam, bu reformların tam anlamıyla hayata geçirilmesini engellemiştir. Sonuç olarak bu süreç, Türkiye'nin modernleşme serüveninde önemli bir döneme işaret etmekte ve günümüzdeki adalet sistemi ve hapisane koşullarının anlaşılması için kritik bir perspektif sunmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma araştırma makalesi olduğu için, etik kurul izin belgesine gerek olmamıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarlar makaleye eşit derecede katkı sunmuştur.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası

BEO 24-1766

Cevdet Adliye

C..ADL. 54-3264

Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti

DH. MB. HPS 7-41; 33-48; 33-54; 41-20; 41-24; 47-11; 53-43; 87-13; 85-8; 85-87; 87-1; 87-31; 87-59; 89-23; 90-1; 90-66; 91-5; 91-56; 92-38; 93-10; 93-1; 148-64; 164-49; 164-50; 164-64

Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik

DH.MB.HPS.M. 20-18; 44-84

DH. MB..HPS. 92/18

DH.MB. HPS.M..130-71

DH.MB. HPS. 164-50

DH.MB.HPS. 164-49

Dahiliye Mektubi Kalemi

DH.MKT 749-61; 882-58; 1195-82; 2124-34; 2546-3; 2826-5

Dahiliye İdare

DH.İD 146-36

İrade Şura-yı Devlet

İ.ŞD. 100-5943

Meclis-i Vala

MVL 584-17

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller

TFR.I.ŞKT 83-8280; 89-8900

Yıldız Resmi Maruzat

Y.A.RES 5-7

Diğer Kaynaklar

Akbulut, İ. (2003). İslam hukukunda suçlar ve cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 167-181.

Aydın, M. (2022). Tanzimat sonrası Osmanlı hukuk sisteminde hapishane koşulları açısından mahkum hakları (1839-1920). *Adalet Dergisi*, 2(69), 175-213.

Babanınoğlu, Y. (2020). Osmanlı Devleti'nde kadın gardiyanlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 183-190.

Çevik, A., Çaycı, M.E. (2023). Osmanlı modernleşme sürecinde kadın mahkumlar için erken tahliye, firar ve af uygulamaları: 1839-1918., *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23) 1, 291-304.

Demirbaş, T. (2005). Hürriyet bağlayıcı cezaların ve cezaevlerinin evrimi. (Edt: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun) *Hapishane kitabı* (3-40). İstanbul, Kitabevi Yayınları.

- Ergüden, I. (2017). Hapishane çağı-kapatılan insan. İstanbul, Sel Yayınları.
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin doğuşu (Çev. M.A. Kılıçbay). Ankara, İmge Yayınları.
- Gazel, A. A. (2005). Tanin muhabiri Ahmet Şerif beyin notlarında Osmanlı hapishaneleri, (Edt: Emine Gürsoy Naskalli-Hilal Oytun Altun) *Hapishane kitabı* (143-151). İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji (Haz: Cemal Güzel). İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2016). Modernliğin sonuçları. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gönen, Y. S. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishaneleri iyileştirme girişimi 1917 yılı, (Edt: Emine Gürsoy Naskalli-Hilal Oytun Altun) *Hapishane kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- İşbilir, Ö. (2016). Kalebend. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt Ek2, İstanbul.
- Kızıllan, A. Ö. (2011). Osmanlı'da kadın hapishaneleri ve kadın mahkumlar (1839-1922). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Oğuz, H. (2019). Siyahi mücadele bağlamında Angela Davis'in hayatı ve kuramı arasındaki bağ. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçelik, M. (2011). Mütareke döneminde Osmanlı hapishanelerinin durumu. *CTAD*, 7(14), 16-39.
- Öztürk, Ş. (2004). Türkiye solunun hapishane tarihi. İstanbul, Yar Yayınları.
- Poyraz, Ö. (2016). 20. yüzyılda Osmanlı'da kadın mahkumlar, (Edt: Osman Köse) *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I. Samsun, Canik Belediyesi Kültür Yayınları*.
- Saner, Y. (2008). Osmanlı'nın yüzlerce yıl süren cezalandırma ve korkutma refleksi: Prangaya vurma. (Der: N. Levy-A. Toumarkine) *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar* (163-189). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sertel, Z. (2015). Hatırladıklarım. İstanbul, Can Yayınları.
- Soran, V. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarına ait hapishaneler raporu üzerine bir değerlendirme. *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2016/59 (Güz), 111-140.
- Şenyurt, O. (2003). 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul ve Anadolu'da bazı hapishane inşaatları. *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 2003/9 (Eylül), İstanbul, 76-80.
- Tekin, S. (2010). Osmanlı'da kadın ve kadın hapishaneleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), 83-102.
- Tekin, S.-Özkes, S. (2008). Cumhuriyet öncesi Türkiye'de hapishane sorunu. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7(16-17), 187-201.
- Tunaya, T. Z. (2016). Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyanık, M. Z. (2017). Batı ve doğu kültüründe hapishane. *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 4. 87-134.
- Yıldız, G. (2002). Osmanlı Devleti'nde hapishane ıslahatı (1839-1908). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yücel, Y. G. (2017). Kilidin öte tarafı gardiyanlar. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Yüksel, A. (2022). Osmanlı polis komiseri Ali Rıza Efendi'nin hayat ve hukuk mücadelesi (1868-1929). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 18(35), Bahar, Ankara, 1-34.